

Dede Korkut Anlatmalarından Hareketle Ağıt Türü Üzerine Bir Değerlendirme*

An Assesment on Lament Based on Dede Korkut Narrations

Arş. Gör. Dr. Gonca KUZAY DEMİR**

Özet

Genellikle ölüm sebebiyle ortaya çıkan ve tüm kültürlerde çeşitli şekillerde sürdürülen yas tutma, Türk kültürünün takip edebildiğimiz en eski dönemlerinden günümüze kadar sürdürülen bir gelenektir. Özellikle insanın kendisine yakın hissettiği bir kişinin veya bir hayvanın ölümüne duyduğu üzüntü nedeniyle ortaya çıkan yas, aynı zamanda ölüm dışında çeşitli nedenlerle sevdiklerinden ve memleketinden ayrı olma hâlinde de görülebilmektedir. Böyle bir durumda ayrılık, ölüm gibi kavuşmanın mümkün görülmediği bir hâli ifade etmektedir. Türk kültüründe yas tutma geleneğine bağlı olarak sürdürülen geleneklerden biri ağıt yakmadır. Ağıt, Türk kültürünün takip edebildiğimiz en eski dönemlerinden günümüze kadar sürdürülen yas geleneğinin ürünüdür. Ağıt türü tanımlanırken, Dede Korkut Kitabı gibi günümüzde de sürdürülen pek çok gelenek ve göreneğe ve sözlü kültür ürünlerine yer veren Türk kültür hazinelerinden yararlanmak gerekmektedir. Bu bildiride, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan ağıtlar üzerinde durulacaktır. Öncelikle ağıt türü üzerine yapılan tanımlar genel olarak değerlendirilecek, daha sonra Dede Korkut Kitabı'nda yer alan ağıtlar, anlatmalarda verilen bağlamları dâhilinde şekil ve yapı, içerik ve işlev özellikleri dikkate alınarak değerlendirilecektir. Böylelikle Türk halk edebiyatının en eski türlerinden olan ağıtın sınırlarının belirlenerek tanımlanmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut Kitabı, anlatmalar, ağıt, yas, tür

Abstract

Usually resulting in death and being maintained all cultures in various ways, mourning is a tradition that has continued until today from the most ancient period of Turkish culture we can keep track of. In particular, mourning emerges because of sadness a person feels for the death of his close person or animal, but

* Bu makale ilk olarak, E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası" (19- 23 Ekim 2015, Çeşme- İzmir) adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur. Mevcut makale söz konusu bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, goncakuzay@hotmail.com

also it can be seen a variety of reasons other than death; in the event of separation the loved ones or the country. In such a case, the separation points out a state of impossibility of togetherness as in death. One of the continuing traditions of mourning, depending on the tradition in Turkish culture is lament. Lament is the product of ongoing mourning tradition that is maintained from the earliest period of Turkish culture we can keep track of until today. When defining the genre of lament, it is a necessity to take advantage of the Turkish cultural treasures that even today give place to many cultures and traditions and oral products as Book of Dede Korkut. This paper will focus on laments in book of Dede Korkut. First, general definitions will be considered as made on the genre of lamenting; then laments in the book of Dede Korkut will be evaluated within the context of the narration, and taking into account form and structure, content and functionality laments will be described. Thus it will be tried to offer a contribution the definition of lament one of the oldest types of Turkish folk literature determining the boundaries of it.

Keywords: *The book of Dede Korkut, narrations, lament, mourning, genre*

Genellikle ölüm sebebiyle ortaya çıkan ve tüm kültürlerde çeşitli şekillerde sürdürülen yas tutma, Türk kültürünün takip edebildiğimiz en eski dönemlerinden günümüze kadar sürdürülen bir gelenektir. Özellikle insanın kendine yakın hissettiği bir kişinin veya bir hayvanın ölümüne duyduğu büyük üzüntü nedeniyle ortaya çıkan yas, aynı zamanda ölüm dışında çeşitli nedenlerle sevdiklerinden ve memleketinden ayrı olma hâlinde de görülebilmektedir. "Ayrı olma hâli" kimi zaman askerlik ve savaş gibi kısa süreli olabilirken, kimi zamansa evlilik ve göç gibi nedenlerle uzun süreli olabilir. Savaş ve doğal felaketler gibi çeşitli felaketler sonucunda kişinin evini, malını, mülkünü ve memleketini kaybetmesi de ölüm gibi kesin bir ayrılığı ifade eden yas tutma nedenlerindedir.

Türk kültüründe yas tutma geleneğine bağlı olarak sürdürülen geleneklerden biri ağıt yakmadır. Ağıt, Türk kültürünün takip edebildiğimiz en eski dönemlerinden günümüze kadar sürdürülen yas geleneğinin bir ürünüdür. Ağıtlar, Türk edebiyatının en eski türlerinden biridir [Yakıcı 2007: 214]. Türklere ait en eski ağıt örneği, M.Ö. 119 yılında Çinlilerle yapılan mücadelede yurtlarını kaybeden Hunlar tarafından söylenmiştir [Görkem 2001: 35]. Bir ölüm üzerine söylenen ağıtların en eski örneği ise, Firdevsî'nin *Şehname* adlı eserinde "Afrasiyab" olarak bilinen Türk kahramanı "Alp Er Tunga" için söylenmiş sagudur [Gözaydın 1989: 30]. M. Fuad Köprülü'ye göre, Alp Er Tunga için söylenmiş olan bu sagu, günümüze ulaşan en eski Türk destanının da bir parçasıdır [Köprülü 1980: 47].

Araştırmacılar tarafından farklı özellikleri ön plana alınan ağıtların fikir birlikteliğine varılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Ağıt türü tanımlanırken, Dede Korkut Kitabı gibi pek çok gelenek ve göreneğe, örf ve âdete ve sözlü kültür ürünlerine yer veren kültür hazinelerinden yararlanmak gerekmektedir. Bu bildiride, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan ağıtlar üzerinde durulacaktır. Öncelikle araştırmacılar tarafından yapılan ağıt tanımları genel olarak değerlendirilecek, daha sonra Dede Korkut Kitabı'nda yer alan ağıtlar, anlatmalarda verilen bağlamları dâhilinde değerlendirilip şekil ve yapı, içerik ve işlev özellikleri dikkate alınarak incelenecektir. Böylelikle Türk halk edebiyatının en eski türlerinden olan ağıtın sınırlarının belirlenerek tanımlanmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Türk edebiyatının en eski türlerinden biri olan ağıtlar, geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüş sözlü kültür ürünlerindedir. Türkçe bir kelime olan "ağıt"; Eski Türkçe'de "yüksele-" anlamına gelen "ağ-" fiiline getirilen "-t" yapım ekiyle türetilmiştir [Önal 2011: 3]. İslamiyet'ten önceki dönemlerde yuğ törenlerinde icra edilen ağıtlar, "sagu" olarak adlan-

dırılmıştır. "Sagu", Eski Türkçe'de "ağla-" anlamına gelen "sıgta-" fiilinden türetilmiştir [Elçin 1986: 290].

Orhun Abideleri'nde "yas" ve "ağıt" ile ilgili olarak; "sıgıt; 'ağlama, feryad, matem', sıgıtçı; 'ağlayıcı', sıgtamak; 'ağlamak, feryad etmek', yog/yug; 'yas töreni, ölü yemeği', yogçı/yugçı; 'yasçı, ağlayıcı', yoglamak/yuglamak; 'yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek', yoglatmak/yuglatmak; 'yas töreni yapmak, ölü yemeği verdirmek'" kelimeleri kullanılmıştır [Kaya 2007: 28].

Ağıtlar hakkında çalışan araştırmacıların birçoğu insan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan ölüm etrafında toplanan inanma ve uygulamalar çerçevesinde konuya yaklaşmıştır. Ağıt yakma geleneğinin bir ritüel olarak görüldüğü bu tip çalışmaların dışında, ağıtlar daha çok metin merkezli yöntemlerle ele alınarak, edebî birer yaratma olarak değerlendirilmiş ve gelenekten kopararak, tür başka türlere yaklaştırılmış ve hatta bu türler içerisinde değerlendirilmiştir. Araştırmacıların yapmış olduğu ağıt tanımlarına geçecek olursak:

Pertev Naili Boratav, ağıtı; "bir törene bağlı olsun olmasın, acıklı bir olayı konu edinen ve metni de, ezgisi de bu olayı yansıtmaya, bütün koygunluğu ile yaşatmaya elverişli 'türkülerin bütünü' olarak tanımlamıştır [Boratav 1983a: 444]. Boratav'a göre ağıt, "bir ölüm üzerine, belli bir geleneğe uyularak yapılan törende yakılmış ve söylenmiş türküler olarak bir, bir de böyle bir törende yakıldığı halde daha sonra da hatıralarda yaşayan türküler olarak iki anlama gelir" [Boratav 1983b: 471]. Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde, ağıtları " lirik türküler" içerisinde değerlendirmiştir. Ona göre ağıtlar, hem lirik türküler hem de tören türkülerini arasında yer alabilmektedir [Boratav 1969: 163-165].

Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş adlı eserinde ağıtı; "insanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler" şeklinde tanımlamaktadır [Elçin 1986: 290].

Nevzat Gözaydın, ağıtları "uzun hava" olarak kabul edilen usulsüz türküler içinde değerlendirilmektedir. Gözaydın'a göre ağıt; "genellikle bir kişinin zamansız sayılan ölümünden sonra yakınları veya bir ağıtçı tarafından söylenen türküler türüdür" ve ağıtlarda "ölen kişinin kişisel özellikleri, ona karşı duyulan sevgi, yaşayışı, yaptıkları ve geride kalanların duyguları özel bir ezgi ile yas günlerinin hemen başında dile getirilir" [Gözaydın 1989: 30].

Muhan Bali, Ağıtlar adlı eserinde, müstakil bir ağıt tanımı yapmamakla birlikte, eserine yazmış olduğu önsözde ağıtları; "kayıp, ayrılık ve ölüm şiirleri" olarak tanımlayabileceğini belirtmiştir. Aynı eserin ilerleyen bölümlerinde ayrılık konulu şiirleri ağıtlardan ayrı tuttuğunu, sadece ölüm üzerine söylenmiş şiirleri ağıt olarak incelediğini ifade etmiştir [Ball 1997: 88].

Ali Duymaz, "Gelibolu Ağıtı" adlı makalesinde; "savaşlar, tabii afetler ve hastalıklar gibi toplum üzerinde iz bırakan veya beklenmedik andaki ölümler gibi fert üzerinde müessir olan muhtelif hadiseler, 'ağıt' dediğimiz türkülerin doğmasına neden olur" açıklamalarıyla ağıtların ortaya çıkış sebebi üzerinde durmakta ve ağıtları türküler içerisinde değerlendirmektedir. Ali Duymaz, Türk halk edebiyatında genellikle kadınlar tarafından yaratılan bu türün, zamanla içeriğinin unutulmasıyla anonimleştiğini ve ezgileriyle icra edildiğini belirtir [Duymaz 1990: 40].

Doğan Kaya, Anonim Halk Şiiri adlı eserinde; "ağıtlar dar manada ölüm üzerine, geniş manada acı ihtiva eden her konuda ortaya konulmuş şiirler olarak görülür. Kişilerin hastalanması, evden gelinin çıkması, delikanlının askere gitmesi, ülke toprağının düşmanın eline geçmesi veya düşman tarafından tarumar edilmesi, kaza, hasret, tabii afet, sevilen hayvan-

ların kaybı veya ölümü üzerine söylenen şiirler ve nağmeler de ağıt türünden eserlerdir (...) başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut üzüntünün doğurduğu ızdırap sebebiyle ortaya konulan lirik ürünler" şeklinde bir açıklama yapmıştır [Kaya 2004: 243-244].

İsmail Görkem, *Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları-İnceleme Metinler* adlı eserinde ağıtlar için; "çeşitli kültürlerde, tarihin başlangıcından günümüze kadar görülen ağıtlarda, eski 'dinî tören'lerin izlerini görmek mümkündür. Önceleri ölüm sebebiyle söylenen ağıtlar zamanla, 'evlenme, askere yollama vb' geçiş törenleriyle ilgili olarak söylenmeye başlanılmıştır. Bu sebeple, ölüm dışındaki çeşitli 'yakınma'ları anlatan şiirleri de ağıtlar içerisinde telakki etmek, yanlış olmasa gerekir" şeklinde görüşlerini bildirmiştir [Görkem 2001: 160].

Öcal Oğuz, *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam* adlı eserinde ağıtın koşma, ninni, varsağı ve semai gibi bir ezgi çeşidini ifade ettiğini ve "türkü" olduğunu belirtmiştir. Öcal Oğuz, halk şiirinin türleriyle ilgili yapmış olduğu sınıflandırmada ağıtı; "ezgi ve konu ağırlığı aynı olan türler" başlığı altında değerlendirmiştir [Oğuz 2001: 20].

Ömer Faruk Yıldızkaya, *Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları* adlı eserinde ağıtların; "ölümü çevrede büyük yankılar uyandıranlar, genç yaşta 'muradı gözünde' ölenler, bir hileye kurban gidenler, ölümü bir ailenin yakımı olanlar" için söylenmekle birlikte; "sel, zelzele, yangın, salgın hastalık gibi büyük felâketler ile kaybedilmiş iller, gidip de dönmeyen sevgililer için" de söylendiğini ifade eder ve maddi bir değer karşılığı "ismarlama yazılan ağıtlar" olduğunu da belirtir. Yıldızkaya, eserinde yaptığı açıklamalarla ağıtların içerik ve yaratım bağlamları hakkında bilgi vermektedir [Yıldızkaya 1992: 12].

Hikmet Dizdaroğlu, Mehmet Özbek, Cem Dilçin, Erman Artun, Ali Yakıcı ve Mehmet Aça da ağıtları türküleri içerisinde değerlendirmektedirler [Dizdaroğlu 1969: 97-98; Özbek 1981: 85; Dilçin 1997: 295; Yakıcı 2007: 214; Aça 2011: 550-554].

Araştırmacıların yapmış olduğu ağıt tanımları değerlendirildiğinde; araştırmacıların bir kısmının ağıtları, türküleri içinde değerlendirdiği, bir kısım araştırmacının ise, bağlamsal özellikleri ve işlevlerinden yola çıkarak ağıtları, türkülerden ayrı bir tür olarak değerlendirdiği görülür. Görüşlerine yer verdiğimiz araştırmacıların, ağıtların başlangıcında ölüm üzerine söylenmekle birlikte, zaman içerisinde konu bakımından genişleyerek, insanlara acı veren hemen her konuyu içerdiği görüşünde birleştikleri görülmektedir.

Ağıtların bağlam özellikleri ağıt yakma geleneği ile ilgilidir. Ağıt yakma geleneği, İslamiyet'ten önceki dönemlerden günümüze kadar sürdürülen bir gelenektir [Önal 2011: 3]. Başlangıcında dinî törenlerin bir parçasını oluşturan ağıt yakma geleneği, zaman içerisinde hem içerik hem işlev hem de bağlam özellikleri bakımından değişmiş ve genişlemiştir [Köprülü 1999: 101-102, 119]. Bu nedenle bağlamsal olarak ağıtları, sadece ölüm merasimleriyle sınırlandırmak doğru değildir. Yasın olduğu her durumda ağıt yakılmaktadır. Yas, bir ölüm üzerine olabileceği gibi, kaybedilen ve yitirilen hemen her türlü şey için olabilmektedir. Bu bağlamda ağıtlar, yas acısı duyulan hemen her yerde, her zaman yaratılmakta ve icra edilmektedir. Ölüm ve evlenme gibi, belli bir törene bağlı olarak icra edilen ağıtlar olduğu gibi, bir törene bağlı olmaksızın yaratılan ağıtlar da bulunmaktadır.

Ağıtın bağlamsal olarak farklı bir kullanımı ise, zamanla türküleşmiş ağıtlarda tespit edilebilir. Ağıtların şekil-yapı, içerik ve ezgi özellikleri bakımından sağlam olan bir kısmı, zamanla türkülerin bağlamsal özellikleri içinde icra edilmektedir. Geleneksel bağlamını kaybeden bu tür ağıtlar, daha çok söyleyeni ve dinleyeni duygulandırmak amacıyla söylenmektedir. Bu nedenle bu tip ağıtların icracının ve dinleyicinin istediği zamanda ve ortamda icra edilmesi söz konusudur.

Zaman içerisinde geleneksel bağlamalarını kaybetmiş ağıtlar bile, içerik ve işlev özellikleri bakımından türkülerden ayrılmaktadır. Pertev Naili Boratav; "*ağıtların metinlerinde oldukça önemli boyutta bir şiir içeriği bulunduğu, sağlam, tutarlı bir yapıları olduğu zaman onların lirik türküler içinde incelenebileceği*" görüşündedir. Boratav, bağlamını kaybeden bu türdeki ağıtların, türkü hâline gelmesini "dönüşüm" olarak nitelendirmektedir [Boratav 1969: 165]. İsmail Görkem de Boratav'ın bu görüşünü destekleyerek, bazı türkülerin kökenlerinin ağıtlar olabileceğinin düşünülmesi gerektiğini, söz ve müzik bakımından kuvvetli ve güzel olan ağıtların zamanla türküye dönüştüğünü belirtmektedir [Görkem 2001: 29].

Dede Korkut Kitabı, Türk kültürü için önemli bir hazinedir. Anlatmalarda yer alan her unsur, kültür tarihinin bir yönüne ışık tutmaktadır. Türk kültüründe yas tutma ve ağıt yakma geleneğiyle ilgili olarak anlatmalarda oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Dede Korkut Kitabı yas tutma ve ağıt yakma geleneği bakımından değerlendirildiğinde, konu hakkında en çok malzeme içeren anlatmalar sırayla; Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek, Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması, Dirse Han Oğlu Boğaç Han ve Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması anlatmalarıdır. Mukaddime, Kazılık Koca Oğlu Yegenek, Begil Oğlu Emren ve Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması anlatmaları ise yas tutma ve ağıt yakma geleneği hakkında oldukça sınırlı bilgi içeren anlatmalardır.

Dede Korkut Kitabı'nda yasin ortaya çıkışı, "şiven koptu", "kara şiven koptu" ifadeleriyle bildirilmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda yas tutmanın Boğaç'ın av esnasında vurulması ve memleketine dönmemesi [Ergin 1989: 86], Uruz'un Burla Hatun'u ve namusunu korumak için kendi canını feda etmeyi teklif etmesi [Ergin 1989: 108], Bamsı Beyrek'in Bayburt Hisarının beyi tarafından esir alınması [Ergin 1989: 130], Yalancı Oğlu Yaltacuk'un Beyrek'in kanlı gömleğini gösterip öldüğünü haber vermesi [Ergin 1989: 132], Deli Dumrul'un köprüsüne yakın bir obada bir yiğit ölmesi [Ergin 1989: 177], Uşun Koca Oğlu Egrek'in Alınca kalesinde tutsak olması [Ergin 1989: 225-226] ve Beyrek'in ölmesi [Ergin 1989: 249] örneklerinde tespit edildiği üzere ölüm ve ayrılık sebebiyle ortaya çıktığı görülmektedir.

Dede Korkut anlatmalarında yasa giren kişilerde, yasa girmesine neden olan olay gerçekteştikten sonra birtakım belirtiler ortaya çıkmaktadır. Anlatmalarda yas belirtileri; yanağını ve yüzünü yırtmak, saçını yolmak, elbiselerini yırtmak, ak çıkarıp kara giyinmek, sarığını çıkarıp yere çalmak, kına yakmamak, gülmemek, eğlenmemek, başı bunlu olmak, ağlayıp sızlamak ve ağıt yakmak şeklindedir. "*Kara bağrı sarsıldı tüm yüreği oynadı, kara kuyma gözleri kan yaş doldu*" ifadesi [Ergin 1989: 86, 163] olayın duyulması ve bunun sonucunda yasa girilmesi durumunda sıklıkla kullanılan ifadelerdendir. Yasa giren kişiler; anne, baba, kız kardeş, erkek kardeş ve eş gibi aynı ailenin bireyleri olduğu gibi, beyler ve hanlar gibi aynı boya mensup kişiler de olabilmektedir.

Anlatmalarda ağıt; Dirse Han'ın çocuksuz olması [Ergin 1989: 79-80], Dirse Han'ın oğlu Boğaç'ın av esnasında vurulması [Ergin 1989: 86], Salur Kazan'ın evinin yağmalanması ve yakınlarının tutsak alınması [Ergin 1989: 100-103], Uruz'un Burla Hatun'u ve namusunu korumak için kendi canını feda etmeyi teklif etmesi [Ergin 1989: 106-109], Bamsı Beyrek'in Bayburt Hisarının beyi tarafından esir alınması [Ergin 1989: 131], Yalancı Oğlu Yaltacuk'un Beyrek'in kanlı gömleğini gösterip öldüğünü haber vermesi [Ergin 1989: 132, 139-142], Beyrek'in, memleketinde olanları ve Banı Çiçek'in Yaltacuk'la evleneceğini öğrenmesi [Ergin 1989: 133-134], Uruz'un kâfir tarafından esir alınması [Ergin 1989: 163-171], Kan Turalı'nın kâfir tarafından tutsak alınması [Ergin 1989: 194-195], Basat'ın kardeşi Kayın Selçuk'un öldüğünü öğrenmesi [Ergin 1989: 210], Basat'ın, Tepegöz'ü öldürmek için yola çıkması [Ergin 1989: 211], Tepegöz'ün yaralanması [Ergin 1989: 213-215] ve Beyrek'in ölmesi [Ergin 1989: 249-250] gibi hem ölüm hem ayrılık hem de büyük üzüntü duyma gibi sebeplere bağlı olarak yakılmıştır.

Dede Korkut anlatmalarında ağıt yakma; zârlık eylemek, zârlık etmek, zârlık kılmak, zârî zârî ağlamak, zârî zârî inlemek, sıgtamak, ... deyiş ağlamak, buzlamak ve haykırmak kelimeleriyle ifade edilmiş ve yakılan ağıtlar genellikle "*görelim hanım ne soylamış*" ifade-siyle, bazense doğrudan verilmiştir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatmasında yer alan, "*kolça kopuzın eline virdiler. Dirse Han oğlançuğı idügin bilmedi, karşu geldi. Soylar, görelüm hanum ne soylar*" ifadesi, ağıtların kopuz eşliğinde ezgi ile söylendiğini gösteren açık ifadelerdendir [Ergin 1989: 92].

Dede Korkut anlatmaları içerisinde tespit edebildiğimiz otuz bir ağıt metni yer almaktadır. Bu ağıtlardan büyük bölümü tek bent şeklindedir. Dörtlük ve üçlük şeklinde olan ağıtlar da vardır. Tek bentten meydana gelen ağıtların yanında iki bent şeklinde olan örnekler de mevcuttur. Bununla birlikte ayrı ayrı ağıt şeklinde değerlendirilebilecek yedi bentli, dört bentli, üç bentli ve iki bentli ağıtlar da bulunmaktadır. Çalışmamızda aynı konu üzerine söylenen bu sıralı ağıtları, bir bütün olarak değerlendirilmek tercih edilmiştir.

Şekil ve yapı özellikleri bakımından düzenli bir yapıya sahip olamayan ağıtların yirmi altı tanesi nazım ve beş tanesi de nazım-nesir karışık şekildedir. Nazımla söylenmiş ağıtların, düzenli bir yapıya sahip olmamalarına rağmen, hece ölçüsünün 7, 8 ve 11'li kalıplarına yakın oldukları görülmektedir. Ağıtlardan Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi Boyu'nda oğulları Tepegöz tarafından öldürülen Kapak Kan'ın karısının Basat'a söylediği ağıt metin olarak nazım-nesir karışık ağıtlara bir örnektir:

"Avucına sığmayan elüklü oğlı

Erdil teke buynuzından katı yaylu

İç Oğuzda Taş Oğuzda adı bellü

Aruz oğlı hanum Basat mana meded

didi. Basat aydur: ne dilersin? Karıçuk aydur: yalançı dünya yüzinde bir er kopdı, yayı-lımında Oğuz ilin kondurmadı, kara polar öz kılıçlar kesen kılını kesdürmedi, kargu cıda oynadanlar ildüremedi, kayın ohı atanlar kar kılmadı, alpın başı Kazana bir zarb urdı, kardaşı Kara Göne elinde zebun oldu, bıyığı kanlu Bügdüz Emen elinde zebun oldu, ağ sakal-lı baban Aruza kan kusdurdı, meydan yüzünde kardaşun Kıyan Selçük ödi sındı can virdi, kalın Oğuz biglerin dahı kimini zebun idüp kimini şehid eyledi, yidi katla Oğuzı yirinden sürdi, kesim dedi kesdi, günde iki adam biş yüz koyun istedi, Yunlu Koca ile Yapağulu Kocayı ana izmetkar virdiler, dört oğlı olan birin virdi, üç olan birin virdi, iki olan birin virdi, iki oğlançuğum var idi birin virdüm biri kaldı, çevürildi nevbet girü mana geldi, anı dahı isterler, hanum mana meded didi" [Ergin 1989: 209-210].

Dede Korkut anlatmalarındaki ağıt yakma geleneği genel olarak değerlendirildiğinde, anlatmalarda ağıt yakma geleneğinin üç tema etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; ölüm, ayrılık ve büyük üzüntüdür.

1. Ölüm:

Ölüm teması etrafında oluşan ağıtlara bakıldığında, bu ağıtların büyük bir kısmının ölüm gerçekleşmeden önce yakıldığı görülmektedir. Ana konu ölüm olması nedeniyle henüz ölüm gerçekleşmemesine rağmen, öleceğini bilen kahramanın kendisi için veya çevresindeki kişilerin kahraman için yaktığı ağıtları da bu grupta değerlendirmek gerekmektedir.

Dirse Han'ın eşinin oğlu Boğaç'ı yerde yatar vaziyette görmesi üzerine yaktığı ağıt, Uruz'un asılarak öldürüleceğini öğrenmesi ve bunun üzerine biri annesine hitaben diğeri de kendini asacakları ağaca hitaben yaktığı ağıtlar, Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi anlatmasında tek zayıf noktası gözü olan Tepegöz'ün gözünden yaralanması üzerine bu durumun

sonu olduğunu bilerek yaktığı ağıt, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul anlatmasında, Deli Dumrul'un babası, annesi ve eşinin Deli Dumrul'un öleceğini öğrendikleri zaman yaktdıkları ağıtlar, Burla Hatun'un oğlu Uruz'un öldürüleceğini öğrendiğinde yaktığı ağıt, Dirse Han'ın tutsak olduğu vakit kâfire akın eden yiğidi de öldürmek istemeleri üzerine yaktığı ağıt ve İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü anlatmasında Uruz tarafından ölümcül bir yara alan Beyrek'in kendisi için yaktığı ağıt, bu gruba giren ağıtlardır.

Bu örneklerin dışında anlatmalarda ölüm haberinin gelmesinin ardından, yani ölüm gerçekleşikten sonra yakılan ağıt örnekleri de bulunmaktadır. Yalancı Oğlu Yaltacuk'un Beyrek'in kanlı gömleğini kanıt göstererek öldüğünü bildirmesi üzerine Banı Çiçek, Beyrek için bir ağıt yakar. Aynı anlatmada Beyrek'in kız kardeşinin de Beyrek için yaktığı ağıtlar mevcuttur. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi anlatmasında Kapak Kan'ın karısı oğulları ve Basat kardeşi Kayın Selçuk için ağıt yakmıştır.

2. Ayrılık:

Dede Korkut anlatmalarında ağıt yakılmasına neden olan olaylardan bir diğeri ayrılıktır. Anlatmalarda çeşitli sebeplerden dolayı sevdiklerinde ayrı olan kişiler ağıt yakmıştır. Sebeplere bağlı olarak ayrılık için yakılan ağıtları kendi içinde sınıflandırmak mümkündür.

2. 1. Avdan Dönmeme: Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatmasında Dirse Han'ın eşi oğlu Boğaç'ın avdan dönmemesi ve Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması anlatmasında, Burla Hatun oğlu Uruz'un avdan dönmemesi üzerine ağıt yakar.

2. 2. Tutsak Alınma: Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek anlatmasında Beyrek'in tutsak alınması üzerine Banı Çiçek bir ağıt yakar.

Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Olması anlatmasında Kazan Bey'in oğlu Uruz'un tutsak alınması üzerine yaktığı iki ağıt örneği vardır. Ayrıca bu anlatmada Uruz da kendisi için bir ağıt yakar.

2. 3. Sevdiiğinin Bir Başkası ile Evlenmesi: Bay Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek anlatmasında, bezirgânlar Beyrek'e hitaben Beyrek'in ölüm haberinin gelmesinin ardından Yalancı Oğlu Yaltacuk'un Banı Çiçek'le evlenmesi üzerine bir ağıt yakarlar.

2. 4. Mücadele İçin Yurdundan Ayrılma:

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi anlatmasında, Tepegöz ile savaşmaya giden Basat için Kazan Bey bir ağıt yakar.

3. Büyük üzöntü:

Dede Korkut anlatmalarında ağıt yakılmasının bir başka sebebi, bir takım olaylardan dolayı yaşanan büyük üzöntüdür. Anlatmalarda büyük üzöntüye yol açan ve ağıtların yaratılmasına neden olan iki olay bulunmaktadır.

3. 1. ocuksuzluk: Bayındır Han'ın meclisinde çocuksuz olması neticesinde küçük duruma düşen Dirse Han bu duruma çok içerler ve eşiine hitaben çocuksuzluk nedeniyle bir ağıt yakar.

3. 2. Memleketin İstilası: Salur Kazan avdayken, Şöklı Melik'in Kazan'ın malını, mülkünü ve ailesini esir alması üzerine Karauk oban ağıt yakar. Yine aynı sebepten Kazan Bey'in de yaktığı bir ağıt mevcuttur.

Dede Korkut Kitabı'nda bulunan ağıtlarda genellikle önce ağıt yakılan kişi övölür, bu kişiye sevgi ve bağlılık ifade edilir, daha sonra ağıt yakımına sebep olan olay ve bundan

duyulan üzüntü dile getirilir. Son olarak geleceğe dair düşünceler ve vasiyet niteliğinde geleceğe dair planlamalar ifade edilir.

Dede Korkut anlatmalarında ağıt yakan kişilerin ölmek üzere olan, çeşitli nedenlerle yurdundan, evinden, eşinden ayrı olan ve kendisi için üzüntü duyan kişiler olduğu gibi, bu kişilere sevgi ve bağlılık duyan kişilerin de olabileceği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle kişi kendisi için ağıt yakabilirken, bu kişi için annesi, babası, eşi, oğlu ve kardeşi de ağıt yakabilir. Ayrıca anlatmalarda beyler ve hanlar veya çobanlar gibi aynı boya mensup kişilerin de ağıt yaktığı tespit edilebilmektedir.

Anlatmalarda ağıt yakan kişiler arasında cinsiyet bakımından bir farklılık bulunmamaktadır. Ağıt yakan kişiler; Dirse Han'ın eşi, Burla Hatun ve Banı Çiçek örneklerinde görüldüğü üzere, kadın olabileceği gibi, anlatmalarda tespit edildiği üzere erkekler de olabilir. Dede Korkut Kitabı'nda tespit ettiğimiz otuz bir ağıt metninin sadece on iki tanesi kadınlar tarafından yakıldığı belirlenmiştir. Bu durumun anlatmalarda erkek kahramanların sayıca fazlalığından ve hâkimliğinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Anlatmalarda ağıt yakılan doğrudan bir insan olduğu gibi, yağmalanan bir vatan veya hayati önem taşıyan bir organ olması da dikkati çeken bir husustur.

Dede Korkut anlatmalarında yer alan ağıtların büyük bir kısmı, karşılıklı söyleşme şeklindedir ve bu şekildeki ağıtlar anlatmanın gelişmesine, kişilerin birbirlerine olan bağlılıklarını ve sevgisini ortaya koyması bakımından katkı sağlamaktadır. Bu ağıtların rahatlatma ve ortak duygu birlikteliğini sağlama işlevleri olduğunu söylemek mümkündür. Anlatmalarda yer alan bazı ağıtlar ise, neredeyse olay örgüsünde bir epizot niteliğindedir ve anlatmalarda olayların gidiş hattına doğrudan şekil vermektedir. Bu bakımdan ağıt metinleri içinde bilgi içeren ve olayların gelişimini etkileyen haber içerikli örnekler bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen Dede Korkut anlatmalarında yer alan ağıtların büyük bir çoğunluğunun eserdeki lirik yapıyı oluşturduğu söylenebilir.

Sonuç

Dede Korkut Kitabı, ağıt türü tanımlanırken, bağlamsal yapıyı göz ardı etmememiz gerektiğini göstermektedir. Anlatmalardaki ağıt metinleri, bağlamsal ve içeriksel özellikleri ve de anlatmadaki olay içi işlevleri bakımından diğer nazım şeklindeki söyleşmelerden ayrılmaktadır.

Anlatmalarda belirli bir törene bağlı olarak ortaya çıkan ağıt örnekleri bulunmamaktadır. Bu nedenle bağlamsal olarak ağıtları, sadece ölüm merasimleriyle sınırlandırmak doğru değildir. Yasın olduğu her durumda ağıt yakılmaktadır. Yas, bir ölüm üzerine olabileceği gibi, kaybedilen ve yitirilen hemen her türlü şey için olabilmektedir. Bu bağlamda ağıtlar, yas acısı duyulan hemen her yerde, her zaman yaratılmakta ve icra edilmektedir.

Ağıt yakan kişilerin cinsiyetleri değerlendirildiğinde kadınlar gibi erkekler de ağıt yakabilmektedir. Kişi kendisi için ağıt yakabilirken, bir kişi, bir canlı, bir durum veya bir olay için de ağıt yakabilir. Genel olarak ölüm ve ayrılık gibi temalara yoğunlaşmakla birlikte derin acı, büyük üzüntü duyulan her durum için ağıt yakılabilir. Anlatmalarda tespit ettiğimiz üzere ağıtların şekil ve yapı özellikleri düzensizdir. Bu özellik, alan araştırmaları sırasında sıklıkla karşılaştığımız düzensiz ağıtlarla örtüşmektedir. İşlev özellikleri değerlendirildiğinde anlatmalarda oluşturduğu lirik yapı sayesinde ağıtlar daha çok rahatlatma ve ortak duygu birlikteliği oluşturma gibi işlevlere sahiptir. Bununla birlikte bir haberin, bir durumun aktarılmasına ilişkin ve hatta vasiyet bildiren ağıtlar da vardır. Buradan hareketle halk şiirinde ağıt tanımını şu şekilde yapmak mümkündür: Ağıt; bağlamsal özellikleri bakımından ölüm ve evlenme gibi belli bir törene bağlı veya bir törene bağlı olmaksızın, hem kadınlar

hem de erkekler tarafından yakılan, içeriği bakımından genel olarak ölüm, ayrılık ve büyük bir üzüntüyü ifade eden, şekil ve yapı özellikleri bakımından çoğunlukla düzenli olmayan, işlev özellikleri bakımından ise, daha çok rahatlatma ve ortak duygu birlikteliği oluşturma gibi işlevlere sahip halk bilgisi ürünlerine denmektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 AÇA Mehmet [2011]. "Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi", *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Haz: Mehmet Aça; Haluk Gökalp; İsa Kocakaplan, İstanbul: Kesit Yay., ss.475-603.
- 📖 BALI Muhan [1997]. *Ağıtlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- 📖 BORATAV Pertev Naili [1969]. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yay.
- 📖 BORATAV Pertev Naili [1983a]. "Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri", *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, İstanbul: Adam Yay., ss. 444-453.
- 📖 BORATAV Pertev Naili [1983b]. "Kemal Sadık Göğceli'nin Ağıtlar Adlı Kitabı Üzerine", *Folklor ve Edebiyat (1982) II*, İstanbul: Adam Yay., ss. 471-474.
- 📖 DİLÇİN Cem [1997]. *Örnekleriyle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- 📖 DİZDAROĞLU Hikmet [1969]. *Halk Şiirinde Türler*, Ankara: TDK Yay.
- 📖 DUYMAZ Ali [1990]. "Gelibolu Ağıtı", *Millî Folklor*, C.1, Y.2, S. 8, ss. 40-42.
- 📖 ELÇİN Şükrü [1986]. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- 📖 ERGİN Muharrem [1989]. *Dede Korkut Kitabı I (Giriş- Metin- Faksimile)*, Ankara: TDK Yay.
- 📖 GÖRKEM İsmail [2001]. *Türk Edebiyatında Ağıtlar- Çukurova Ağıtları- İnceleme Metinler*, Ankara: Akçağ Yay.
- 📖 GÖZAYDIN Nevzat [1989]. "Anonim Halk Şiiri Üzerine", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, S. 445-450, Ankara: TDK Yay., ss. 3-104.
- 📖 KAYA Doğan [2004]. *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yay.
- 📖 KAYA Doğan [2007]. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- 📖 KÖPRÜLÜ M. Fuad [1980]. *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- 📖 KÖPRÜLÜ M. Fuad [1999]. *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yay.
- 📖 OĞUZ Öcal [2001]. *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*, Ankara: Akçağ Yay.
- 📖 ÖNAL Mehmet Naci [2011]. "Muğla'da Yas Etme Geleneği", *Ağıt Kitabı*, Editör: Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yay., ss. 3-38.
- 📖 ÖZBEK Mehmet [1981]. *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul: Ötüken Yay.
- 📖 YAKICI Ali [2007]. *Halk Şiirinde Türkü Tanım- Tasnif- İnceleme- Metin*, Ankara: Akçağ Yay.
- 📖 YALDIZKAYA Ömer Faruk [1992]. *Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları*, İzmir: Bayraklı Matbaacılık.